

УДК: 332.64

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

В. Сидоренко, А. Паламар
Криворізький національний університет

Ключові слова: аспекти функціональної та просторової структури використання земель, економічних передумов появи і розвитку міських агломерацій, інтенсивний розвиток промисловості в гірничих регіонах, функціональне зонування міських територій, соціально-економічний розвиток гірничопромислових регіонів.

Постановка проблеми

Феномен міста в сучасній науці має численні інтерпретації. Однією з них є трактування міста як системи землекористування, яка формує матеріально-просторові передумови життєдіяльності людини і через яку вони реалізуються. Традиційно предметом дослідження тут виступають закономірності територіального розподілу видів використання міських земель. Як правило, ці закономірності характеризують стійкість і тривалість. Тому особливий інтерес викликають переломні моменти в розвитку міста, коли протягом порівняно короткого проміжку часу відбувається істотна реструктуризація землекористування [1].

Загальновідомо, що міста мають фундаментальне значення для розвитку будь-якої країни. Саме в містах формується основний промисловий, науковий та культурний потенціал держави, вони є «піонерами» щодо впровадження передових технологій, надання нових послуг, забезпечення якісних стандартів життя громадян.

Соціально-економічний розвиток гірничопромислових регіонів тісно пов'язаний з історією заселення їх території та особливостями її господарського освоєння, що визначило промислово спричинений характер формування поселенської мережі, особливо в центральній частині України. З цією особливістю значною мірою пов'язане коло соціально-економічних проблем на сучасному етапі розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, які стосуються вирішення цієї проблеми

Дослідження в статті пов'язані із реалізацією завдань Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні [3]. В сьогоденні умовах багато земель під промисловими підприємствами використовуються не за цільовим призначенням, що суперечить нормам закону [4, 5].

Невирішена частина загальної проблеми

Багато науковців, більшість з яких економісти та історики, висвітлювали проблеми розвитку формування міських територій у гірничопромислових регіонах відповідно до предметно-об'єктної сфери та методологічного апарату своєї наукової галузі. У контексті ж суспільно-географічних досліджень питання територіальної організації господарства та розселення на території гірничопромислових регіонів недостатньо висвітлене [2].

Постановка завдання

Досвід, помилки та наслідки процесу формування міських територій в гірничопромислових регіонах мають бути вивчені, проаналізовані та враховані на сучасному складному для старопромислових регіонів етапі розвитку. Саме тому формування міських територій в промислових регіонах України сьогодні є актуальним завданням.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інтенсивний розвиток промисловості в гірничих регіонах супроводжувався значним припливом населення та його територіальним розподілом усередині регіону (зосередженням поблизу підприємств, заводів, шахт і рудників), який розглядався насамперед як найважливіший чинник нарощування економічного потенціалу території, раціональнішого розміщення та роботи виробництв. Ці процеси зумовили високу щільність населення та значний ступінь урбанізації, показник якої в гірничопромислових областях був одним із найвищих в минулі роки. Щільність населення у деяких гірничопромислових регіонах перевищувала норму, наприклад у Донецькій області в 1970-ті роки досягала 200 осіб на 1 км², що в 2,5 рази більше, ніж загалом в Україні у той період, а щільність населення в центральній гірничопромисловій частині регіону досягала 300 осіб на 1 км² [6].

Активний розвиток об'єктів та підприємств металургійного та гірничого профілю в минулому сторіччі спричинив високі темпи планувального розвитку міста в меридіональному напрямку, саме тому довжина міста Кривого Рогу в напрямку південь–північ становить 126 км, водночас ширина міста в широтному напрямку – лише 20 км. Площа території міста в нинішніх межах становить близько 43 тис. га.

Схема розміщення промислових територій та заселених масивів на прикладі міста Кривого Рогу подана на рис. 1.

Дуже важливою та суттєвою проблемою для міста залишається проблема чіткішого функціонального зонування всіх міських територій. Як найактуальніша, ця проблема постійно повинна бути в центрі уваги, водночас для її вирішення потрібно більше часу. З метою ефективнішого використання територіальних ресурсів реалізація планів будівництва здійснюється за рахунок реконструкції та ущільнення наявної забудови зі знесенням замортованого житлового фонду.

Схема міста прив'язана до місцевих природних і містобудівних умов, на основі яких формуються великі планувальні райони, послідовність яких і надає схемі в узагальненому вигляді лінійного характеру.

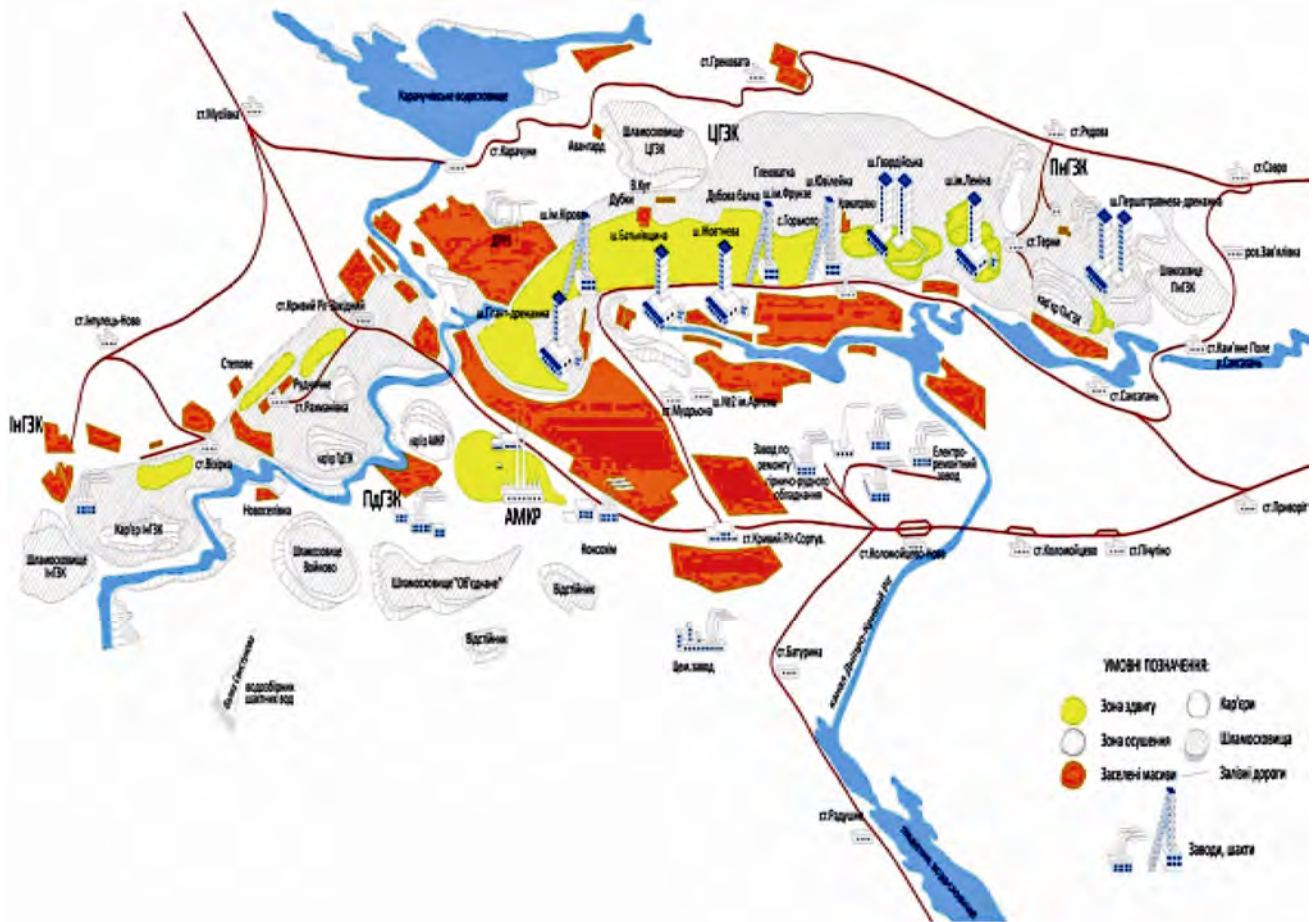

Рис. 1. Схема впливу підприємств гірничо-металургійного комплексу Кривого Рогу на навколишнє природне середовище

Система обслуговування міста побудована за поліцентричною схемою, вузли якої утворюють уздовж основної композиційної осі своєрідні центри притягання, культурно-побутового й торговельного обслуговування населення всього міста.

Подальший розвиток передбачає об'єднання усіх окремих ділянок зелених насаджень у єдину систему. Рішення генерального плану міста Кривого Рогу спрямовані на визначення функціонального призначення територій міста із урахуванням сукупності соціальних, економічних, екологічних та інших факторів.

Ця особливість розвитку і формування міських територій у гірничопромилових регіонах є однією з найважливіших економічних передумов появи і розвитку міських агломерацій, які формувалися як унаслідок територіальної концентрації населених пунктів навколо великих і найбільших міст, так і в місцях локалізації природних ресурсів, зокрема в районах із домінуванням добувної промисловості.

Наприклад, розроблення вугільних родовищ супроводжувалося формуванням промислового району із розгалуженою мережею центрів видобування – міст та селищ міського типу. Уже на початку 1970-х років у багатьох з них значно ускладнився виробничий профіль, і вони перетворились на потужні міста, багатогалузеві центри. Насамперед це Кривий Ріг, Донецьк, Горлівка, Макіївка, Єнакієве, Запоріжжя та інші [10, 11, 12].

Особливістю формування міських територій у гірничопромилових містах став розвиток промисловості.

Процес формування цієї системи охоплює порівняно короткий історичний період – трохи більше ніж 100 років.

Структура земельного фонду промислових міст України має особливу будову, оскільки великі площі відведені під промисловість, а значна частина земель – для усунення наслідків промислової діяльності. Промислове виробництво розміщене на території України нерівномірно [13]. Схема розташування основних гірничодобувних регіонів України наведена на рис. 2.

Найвища просторова концентрація промислового виробництва склалася в індустріально розвинених областях з переважанням підприємств важкої промисловості. Промисловість, як одна з найбільших сфер суспільного виробництва країни (рис. 3), визначає рівень її соціально-економічного розвитку, спеціалізацію економіки і масштаби участі в територіальному поділі праці.

Монофункціональна специфіка промисловості понад третини міст України створила складну ситуацію передусім у сфері формування і функціонування ринку праці та значне напруження в усіх інших сферах життя міста. Загалом, аналіз наукових досліджень [15] дає змогу виділити такі найгостріші проблеми розвитку промислових міст: низький рівень соціального розвитку; відсутність необхідних ресурсів для розвитку; недостатній рівень фінансування з державного бюджету; одностороння спеціалізація підприємств і недостатня завантаженість їхніх потужностей; недостатні економічні можливості містоутворювальних підприємств, відсутність попиту на їхню продукцію; обмеженість

можливостей для навчання та працевлаштування; нерозвиненість сфери обслуговування; негативна демографічна ситуація, старіння населення; недостатньо розвинена система водо-, енерго-, теплопостачання та каналізаційних мереж; незадовільний стан дорожнього господарства; нерозвиненість транспортного сполучення; незадовільна ситуація зі збиранням і знешкодженням твердих побутових, а в певних містах – і промислових токсичних відходів; низький рівень розвитку міської інфраструктури, сфери соціальних послуг.

Зазначені проблеми перетворюють малі міста на зони екологічного лиха, високої злочинності тощо. До того ж на ці тенденції в останню чверть XX ст. у європейських країнах певною мірою вплинув і бурхливий технологічний прогрес “третьої промислової революції”. Він сформував нові передумови подальшого

розвитку урбанізації. Порівняно з попередніми етапами розвитку урбанізації, змінилися містоутворювальні чинники і передумови, істотно зросла роль науково-освітніх і науково-технологічних, а з іншого боку – архітектурно-ландшафтних чинників [12]. У сучасних умовах реформування економіки, з урахуванням кризового стану в багатьох галузях індустрії, майже всі промислові регіони вважаються депресивними територіями із гострими соціальними проблемами, спричиненими не лише структурно-економічними аспектами, а й екологічними проблемами, які перешкоджають стійкому (збалансованому) розвитку великих промислових міст регіону, міське середовище яких також сформувалося під впливом інтенсивного розвитку промисловості (переважно важкої), без урахування багатьох соціальних та екологічних аспектів функціонування міських поселень [15].

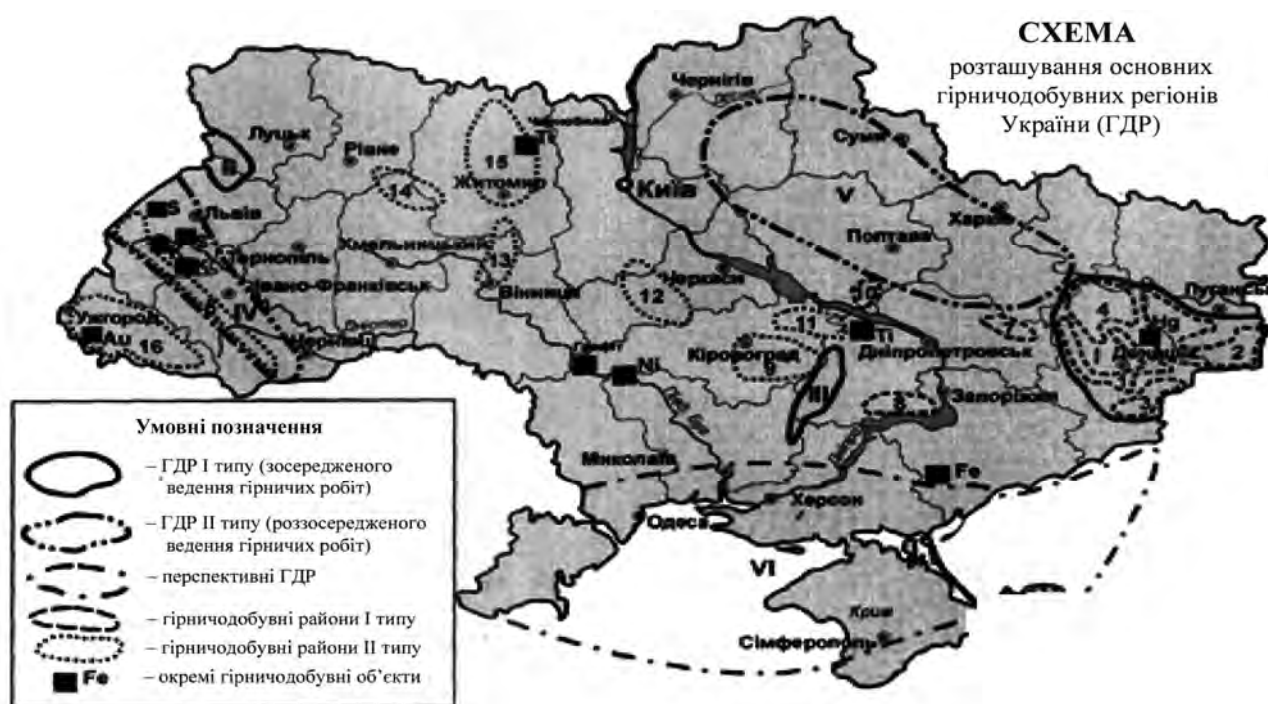

Рис. 2. Схема розташування основних гірничодобувних регіонів України [13]

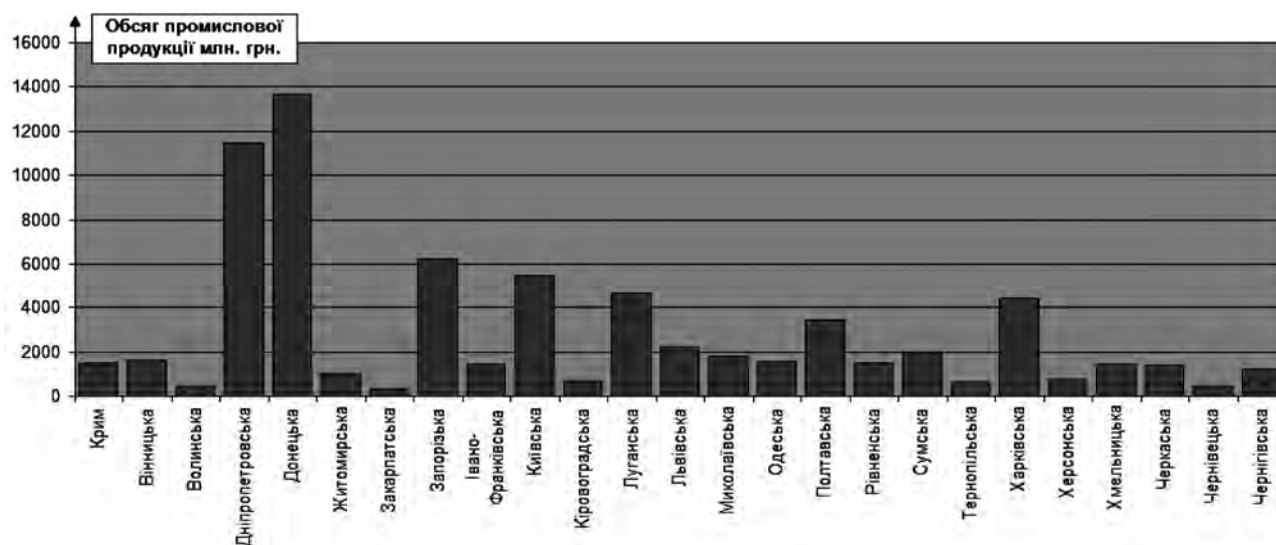

Рис. 3. Обсяг промислової продукції [14]

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що зміни у використанні земель на прикладі міста Кривого Рогу багато в чому детерміновані просторовою структурою, яка склалася у попередній період, а сам процес просторової трансформації потрібно розглядати як результат взаємодії попередніх умов і поточних процесів.

У постсоціалістичний період містобудівна активність зазнає впливу циклічності ринку нерухомості. Основними агентами трансформації функціональної та просторової структури землекористування стає житлова і комерційна нерухомість, яка забезпечує інвесторам найшвидше повернення капіталу. Баланс території міста змінюється на користь житлової та громадської забудови.

Література

1. Шульц С. Л. Особливості формування міської мережі України / С. Л. Шульц // Соц.-екоп. дослідж. в перехід. період. регіон. сусп. системи: зб. наук. пр. – 2004. – Вип. 3, ч. 1. – С. 66–76.
2. Паламарчук Т. Трансформація організаційних структур в економіці України / Т. Паламарчук, А. Паламарчук // Економіка України – 2005. – № 12. – С. 40–49.
3. Про генеральний план розвитку міста Кривого Рогу Дніпропетровської області [Текст]: Постанова Ради Міністрів України від 19 грудня 1986 р. № 435.
4. Про реалізацію земельної реформи у м. Кривому Розі [Текст]: рішення Криворізької міської ради від 25.02.2004 р. № 1575.
5. Фоменко В. Детермінація особистості в умовах зародження та розвитку промислових міст (у Бориславському циклі Івана Франка) / В. Фоменко // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – № 10 (105) : філологічні науки. – С. 143–148.
6. Алимов А. Н. Роль угольної промисловості в формуванні виробничо-територіальних комплексів / А. Н. Алимов, Я. И. Бондаренко. – Донецьк: изд. ИЭП АН УССР, 1972. – 173 с.
7. Чумаченко Н. Г. Очерки по экономике регионов / Н. Г. Чумаченко. – К.: Наук. думка, 1995. – 238 с.
8. Бондаренко Я. И. Расселение в схеме экономического районирования и социального планирования территориально-производственных комплексов (на примере Донецкой области) / Я. И. Бондаренко, А. В. Краснопольский, Н. А. Усачёв // Экономико-географические особенности развития Донецкого бассейна: сб. статей. – Л.: Географическое общество, 1977. – С. 87–97.
9. Удод В. И. Трудовые ресурсы промышленных комплексов Донбасса / В. И. Удод, П. С. Коваленко // Градостроительство: респ. межвед. научн.-техн. сб. – К.: Будівельник, 1973. – 112 с.
10. Фомин И. А. Развитие городов в промышленных районах (планировочные аспекты) / И. А. Фомин. – М.: Стройиздат, 1974. – 112 с.
11. Макроекономічне районування України: історичні витоки, сучасність та перспективи / відп. ред. С. Шульц. – Львів: ІРД НАН України, 2011. – 268 с.
12. Концепція демографічного розвитку України на 2005–2015 рр.: проект. – К., 2004. – 4 с.
13. Основні положення методології створення системи моніторингу навколишнього середовища гірничодобувних регіонів / П. І. Копач, Н. В. Горобець, Т. Т. Данько, Л. В. Бондаренко // Екологія і природокористування. – 2009. – Вип. 12. – С. 181–187.
14. Амоша О. Промислова політика України: концептуальні орієнтири на середньострокову перспективу / О. Амоша, В. Вишневський, Л. Збаразська // Економіка України. – 2009. – № 11. – С. 4–14.
15. Концепція Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року: розпорядження // Відомості Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р. № 743-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/awaws/show/743-2009-%D1%80>.

**Особенности формирования городских территорий
в промисловых регионах Украины**

В. Сидоренко, А. Паламар

Розглянуто аспекти функціональної та просторової структури використання земель України. Звернуто увагу на закономірності територіального розподілу видів використання міських земель. Проаналізовано особливості розвитку й формування міських територій у гірничопромислових регіонах, що є однією з найважливіших економічних передумов. Визначено найгостріші проблеми розвитку промислових міст України.

**Особенности формирования городских территорий
в промышленных регионах Украины**

В. Сидоренко, А. Паламар

Рассмотрены аспекты функциональной и пространственной структуры использования земель Украины. Обращено внимание на закономерности территориального распределения видов использования городских земель. Проанализировано особенности развития и формирования городских территорий в горнопромышленных регионах, что является одной из важнейших экономических предпосылок. Описаны наиболее острые проблемы развития промышленных городов Украины.

**Features of formation of urban areas
in the industrial regions of Ukraine**

V. Sidorenko, A. Palamar

The aspects of functional and spatial structure of land use in Ukraine. Attention is paid to the spatial distribution patterns of urban land uses. Analyzed feature of the formation of urban areas in mining regions, which is one of the most important economic assumptions. We describe the most acute problems of industrial cities of Ukraine. Proved that the industry as one of the major spheres of social production in the country determines the level of socio-economic development, specialization of the economy and the extent of participation in the territorial division of labor.